

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Филологиялық серия
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 3 (2026)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области филологии

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/BTOUPh3.2026/ISSN2710-3528>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анесова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Ергалиева С. Ж., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Искакова З. С., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/BTOUPh3.2026/355-367>

**Ж. А. Исабекова¹, *Э. С. Сейсенбиева²,
Ж. Ж. Аитова³, Б. С. Бегманова⁴**

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы;

^{2,4}Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы;

³Alikhan Bokeikhan University,
Қазақстан Республикасы, Семей.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6502-3487>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5198-9280>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3771-2656>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9135-6752>

*e-mail: elka1975@inbox.ru

Р. МҰҚАНОВАНЫҢ «КҮНӘ» ӘҢГІМЕСІНІҢ КӨРКЕМДІК ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ НАРРАТИВТІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада қазіргі қазақ әдебиетіндегі әңгіме жанрының көркемдік табиғаты мен нарративтік ерекшеліктері теориялық және практикалық тұрғыдан кешенді түрде қарастырылады. Әңгіме – әдебиеттегі шағын көлемді, бірақ мазмұны терең прозалық жанр. Ол автордың көркемдік дүниетанымын, өмір шындығына көзқарасын нақты оқиға мен кейіпкер арқылы танытатын форма. Зерттеуде әңгіменің ішкі құрылымын, сюжеттік-композициялық ұйымдасуын, баяндау тәсілдерін (бірініші жақ, үшінші жақ, авторлық баяндау) және кеңістік пен уақыт координаталарын талдау негізгі орын алады.

Мақалада баяндау формаларына (нарративтік позицияларға) ерекше назар аударылып, кейіпкердің ішкі әлемін, психологиясын ашуда ішкі монолог, естелік, психологиялық портрет, авторлық ремарка сияқты көркем тәсілдердің қызметі сараланады. Сонымен бірге қазіргі қазақ прозасында жиі кездесетін фрагментарлық құрылым, ретроспективті баяндау, көпфокалды наррация, метанарративтік элементтер, интертекстуалдылық сияқты құбылыстар авторлық стиль мен көркемдік ізденістердің жаңаша сипат алғанын айғақтайды.

Нарратология тұрғысынан алғанда, әңгіме жанры – баяндаушы мен баяндалатын оқиғаның арақатынасын, кейіпкердің бейнелену тәсілін, көркем кеңістіктің ұйымдасу ерекшеліктерін көрсету арқылы қазіргі әдебиеттанудың сұраныстарына жауап береді. Осы орайда баяндаушының фокализациясы, хронотоп, ішкі-тысқы көркемдік байланыстар, оқырманмен интерактивті қарым-қатынас орнату элементтері де назардан тыс қалмайды.

Мақала нәтижесінде әңгіме жанрының көркемдік болмысы Р. Мұқанованың «Күнә» әңгімесі тереңнен ашылып, оның нарратологиялық құрылымы қазіргі әдеби процесітегі эволюциялық өзгерістермен сабақтастықта зерделенеді. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері мектептегі әдебиет сабағында көркем мәтінді оқытуда, оның құрылымдық-мағыналық қырларын талдауда, оқушылардың әдеби танымын арттыруда әдістемелік негіз бола алады.

Бұл мақала әдебиеттанушыларға, қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімдеріне, көркем шығарманы талдауға ден қойған әдіскерлер мен болашақ зерттеушілерге арналған.

Кілтті сөздер: нарратология, психологиялық проза, ішкі монолог, көркемдік уақыт, символика, ұлттық дүниетаным.

Кіріспе

Әңгіме жанры көркем проза табиғатын зерттеудің негізгі нысандарының бірі болып табылады. Әңгіме жанрындағы нарративтік ерекшеліктерді айқындау ұлттық әдебиеттің көркемдік-эстетикалық даму динамикасын түсінуге мүмкіндік береді. Мақалада әңгіме жанрының көркемдік табиғатын, оның баяндау жүйесі мен құрылымын зерттеу арқылы қазіргі қазақ прозасындағы нарративтік ерекшеліктер анықталады.

Қазақ прозасында адамның ішкі рухани әлемін, психологиялық жай-күйін, ар-ұждан мәселесін көркемдік тұрғыдан бейнелеу XX ғасырдың соңындағы әдеби үдерісте ерекше көрініс таба бастады. Осы бағытта қалам тербеген жазушылардың бірі Роза Мұқанова десек қатлеспейміз. Жазушы шығармаларында адам жанының құпия қатпарлары, моральдық таңдаулар, рухани күйзеліс пен ар алдындағы жауапкершілік мәселелері терең әрі шебер суреттелген.

Жазушы Р. Мұқанованың «Күнә» әңгімесі адам психологиясын, күйзелісін, рухани азап пен күнә сезімін көркемдік тұрғыдан бейнелеген туындыларының бірі. Шығармада басты кейіпкер Баянның өмір бойы арқалап өткен күнәсі, сол күнәның оның жан дүниесіне түсірген салмағы және Алладан үзбей кешірім сұрауы үмітінің негізгі идеялық өзегі.

Мақаланы зерттеудің мақсаты «Күнә» әңгімесінің көркемдік табиғаты мен нарративтік құрылымын талдау, шығармадағы баяндау формалары мен психологиялық бейнелеу тәсілдерін анықтау болып табылады.

Материалдар мен әдістері

Мақалада зерттеу материалы ретінде Роза Мұқанованың «Күнә» атты әңгімесінің мәтіні алынды. Шығармадағы басты кейіпкер Баянның тағдыры, оның жас кезінде жасаған күнәсі, өмір бойы сол күнәсінің моральдық салмағын көтеруі, Құдайдан кешірім сұрау арқылы рухани тазаруға ұмтылысы мақаланың зерттеу нысаны ретінде қарастырылды. Сонымен қатар әңгімедегі композициялық құрылым, баяндау жүйесі, уақыт пен кеңістік категориялары, символдық бейнелер мен діни-рухани мотивтер зерттеу материалының құрамына енгізілді.

Зерттеу барысында әдебиеттану ғылымында қалыптасқан бірқатар теориялық және әдіснамалық тәсілдер қолданылды. Атап айтқанда, нарратологиялық талдау әдісі арқылы әңгімедегі баяндау құрылымы, нарратор позициясы, уақыт пен кеңістік ұйымдасуы, ішкі монолог пен еске алу формалары сараланды. Бұл әдіс шығарманың баяндау жүйесін, кейіпкер санасының берілу ерекшеліктерін және оқиға мен психологиялық процестердің арақатынасын анықтауға мүмкіндік берді.

Психологиялық талдау әдісі кейіпкердің ішкі жан дүниесін, күнә сезімі мен ар алдындағы азаптың көркемдік бейнеленуін зерттеуге қолданылды. Өсіресе, Ақ Баянның ішкі монологтары, естелікке құрылған баяндау формасы, күйзеліс пен тәубеге келу процестері осы әдіс арқылы сарапталды.

Құрылымдық талдау әдісі шығарманың композициялық жүйесін, сюжеттік желінің ұйымдасуын, негізгі оқиға мен ретроспективті эпизодтардың байланысын анықтауға мүмкіндік берді. Бұл тәсіл арқылы әңгіменің ішкі құрылымы, негізгі көркемдік түйіндері мен символдық детальдары талданды.

Семиотикалық талдау элементтері шығармадағы символдық бейнелер мен діни мотивтердің мәнін ашуға пайдаланылды. Күнә, кешірім, тәубе, бала бейнесі, жерлеу көрінісі сияқты символдық мәнге ие детальдар мәтіндік деңгейде интерпретацияланды.

Сонымен қатар интерпретациялық әдіс қолданылып, шығарма идеясы, авторлық позиция және кейіпкер тағдырының философиялық астары тұтас көркемдік жүйе ретінде қарастырылды.

Осы әдістердің кешенді түрде қолданылуы «Күнә» әңгімесінің көркемдік табиғатын, нарративтік құрылымын және психологиялық мазмұнын жан-жақты талдауға мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында әңгіме жанрының табиғаты мен нарратологияға ғылыми тұрғыда зерттеу жүргізе отырып іргелі ғылыми зерттеулерге атап

айтар болсақ, А. Байтұрсынов, Қ. Жұмалиев, З. Қабдолов, З. Ахметов, Б. Майтанов, А. Темірболат және орыс ғалымдары М. Бахтин, Ю. Лотман, О. Мамуркина, Джун Мира мен батыс ғалымдары Л. Долежал, Ж. Женнет, Дж. Принс, В. Шмид және т.б. ғалымдарының еңбектері негізге алынды.

Нәтижелер және талқылау

Әдебиеттану ғылымында әңгіме жанры прозаның шағын, ықшам, бірақ мазмұны терең түрі ретінде танылады. Әңгімеде, көбінесе, бір оқиға, бір немесе бірнеше кейіпкер және қысқа уақыт аралығындағы жағдайлар сипатталады. Әңгіме жанрының тағы бір ерекшелігі – оқиғаның шынайылығы мен көркем жинақтылығы.

«Қазақ әдебиетіндегі әңгіменің даму эволюциясы көркемдік деңгейдің үнемі өсуімен сипатталады. XX ғасырдың ортасынан бастап бұл жанрда авторлық интерпретация, лирикалық баяндау, ішкі монолог секілді нарративтік тәсілдер дами түсті» [1, 113-6.].

Нарратив – бұл оқиғаны баяндау тәсілі мен құрылымдық ұйымдасуы. Әдебиеттегі нарративтік құрылым белгілі бір мәтіннің сюжеттік құрылымы мен баяндау жүйесіне қатысты теориялық ұғым. Нарратив термині француз тілінен шыққан «narration» – «әңгімелеу» деген мағынада қолданылады.

Нарратив теориясы XX ғасырда структурализм мен постструктурализм бағыттарының негізінде дамыды. Л. Долежал, Ж. Женнет, Дж. Принс, В. Шмид М. Бал, Т. Тодоров сынды зерттеушілер көркем мәтіндегі баяндау табиғатын, оқиға құрылымын, автор мен кейіпкердің өзара қатынасын ғылыми негізде саралап берді.

«Нарратив – бұл тек мәтіндік құрылым ғана емес, ол – оқырман мен автор арасындағы коммуникативтік кеңістік. Көркем шығармада оқиға қалай баяндалады, кім баяндайды, қай перспективадан баяндалады – осы сұрақтар нарратив теориясының негізін құрайды» [2, 8-6.].

Нарративтік баяндау арқылы жазушы оқиғаны белгілі бір реттілікпен, көзқараспен, интонациямен береді. Бұл көркем шығарманың композициялық тұтастығына, оқырман қабылдауына, мәтіннің семантикалық деңгейіне тікелей әсер етеді.

Нарратология терминін алғаш ұлттық әдебиеттану саласындағы теориялық еңбектің авторы А. Байтұрсынов «Баяншы» еңбегінде жазған. Ғалымның пікірінше нарратор авторды әуезелеуші, толғаушы, жазушы, ақын, сарындаушы деп атаған. Автордың айтқан әуезелеуші немесе баяншы, қазіргі әдебиеттану ғылымындағы нарратор, әңгімешімен тұтастықта көрінуі әлемдік көркем прозада бар тәсіл.

«Мәтінде оқиға болған күннің өзінде, сюжетсіз ол еш нәрсе емес. Мәтіндегі оқиғаларға жан бітіру үшін, міндетті түрде сюжет қажет» – деп ғалым В. Шмид айтқандай көркем шығарма немесе туынды жазушының

жанын беріп жазған қажырлы еңбегі, жан толғанысы, қоғамдағы әлеуметтік тұрмыстық-жағдай және т.б. [3, 55-б.]. Әдебиетте өмір шындығынан шығарма жазу, оны оқырманның қабылдауы үлкен еңбекті талап етеді. Шығармада өмір шындығын жазу бір алды, оны белгілі бір кейіпкер арқылы жеткізу, сол шындықты өз ойыңмен баяндап беру мүлде бөлек дүние. Шығармада өмірде бастан кешкен оқиғаларды айна қатесіз тізбектеп кейіпкер жасау бұл авторлық шеберлік болып табылады.

«Нарратологиялық зерттеулер саласына енген құбылыстар бұрын әдебиеттану, лингвистика, психология, мифология және кино сыншылары және жалпы эстетикада зерттелген. Ресми және құрылымдық әдебиеттанудан шыққан нарратология бұдан әрі пәнаралық мәртебеге ие болды» [4, 19-б.].

Қазіргі қазақ әңгімелерінің ішінде жазушы психологиялық тақырыпта жазылған әңгімелер өзіндік ерекшеліктерімен дараланып тұрады. Сондай талантты жазушының бірі Роза Мұқанованың психологиялық тақырыпта жазылған «Құбыжық» (2002), «Қаралы төбе», «Өзің», «Тұтқын» (2003), «Композитор», «Мұқағали», «Мәңгілік бала бейне» т.б. әңгімелерін атауға болады. Жазушы Жүсіпбек Қорғасбек Р.Мұқанова туралы былай деген: «Роза Мұқанова шығармаларын адамның жанына үңілуден туындатады. Адамның жаны үлкен қасіретте барынша ашылады. Роза адам қолымен жасалған хайуани қасіреттен адами мағына іздейді. Сезімге тиетін детальдар табады» [5, 4-б.].

Қазіргі қазақ прозасында адам болмысы мен рухани ізденіс тақырыбы алдыңғы қатарда тұр. Бұл бағытта Роза Мұқанованың шығармалары күрделі философиялық, психологиялық проблемаларды көркемдік-поэтикалық деңгейде көтеретін ерекше туындылар қатарына жатады. Жазушының «Күнә» атты әңгімесі – адам жанының қарама-қайшылықтарын, күнә мен кешірім, кінә мен ар-ождан мәселелерін тереңнен қозғайтын шығарма [6]. Бұл әңгімені нарратологиялық тұрғыда зерттейтін болсақ көркем проза табиғатын, баяндау құрылымының мүмкіндіктерін және кейіпкер психологиясының көркем берілу жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

«Күнә» әңгімесінің негізгі өзегі – адам жанының рухани азабы мен күнәдан арылу жолындағы күресі. Шығармада Ақ Баянның өмір бойы арқалаған қылмысы – жаңа туған сәбиді өлтіруге қатысуы – оның бүкіл тағдырын айқындайтын моральдық жүк ретінде бейнеленеді.

Жазушы күнә ұғымын тек діни категория ретінде емес, адамның ішкі рухани әлеміндегі ең ауыр психологиялық салмақ ретінде көрсетеді. Ақ Баянның өмірі сырттай қарағанда қарапайым әйел тағдыры болғанымен, оның ішкі әлемі тоқтаусыз күйзеліс пен тәубеге келу сезіміне толы.

Кейіпкердің күнәмен өмір сүруі – экзистенциалдық трагедия ретінде суреттеледі. Ол күнәні ұмытпамайды, одан қашып құтыла алмайды. Осы арқылы жазушы адамның ар алдындағы жауапкершілігін басты тақырыпқа айналдырады.

«Күнә» – көлемі жағынан шағын, бірақ идеялық-мазмұндық тұрғыдан ауқымды, психологиялық-философиялық сипаттағы проза жанр. Мұнда классикалық «сюжет-оқиға» жүйесінен гөрі, кейіпкердің ішкі ахуалы мен ой дүниесіндегі қатығыстар алдыңғы орынға шығады. Бұл қазіргі нарратология ғылымының назарындағы интроспективті прозаға тән сипат. «Күнә» әңгімесінде баяндаушы оқиғаға тікелей қатыспайды, яғни үшінші жақтағы гетеродиегетикалық баяндаушы қызмет атқарады. «Баяндау мен ақыл-ойға деген көзқарастар қалыптасуды, дамуды және айқас тозаңдануды жалғастыруда және бұл тәсілдердің қайсысы болашақта ең генеративті болатынын болжау қиын, олардың сайып келгенде, нарратологияның кең саласына қандай әсер ететінін айтпағанда» [7, 52-б.].

«Өзін-өзі жазалаудың жолын таппай қамығып, тұншығып күй кешеді бұл байқұс. Түннің, қап-қараңғы қапас түннің тұнжырап енгенін қалайды. Тек ағарып таң атпаса екен. Алты қырдың астынан етегін жайып таң көрінсе-ақ сол түндегі жасаған күнәһарлығын бетіне салып аймандай етпек, о Құдай» [8, 45-б.].

Бұл баяндаушы оқиғалар мен кейіпкер ойларын объективті түрде жеткізгенімен, көбіне кейіпкердің ішкі әлеміне еніп, оның жан дүниесін, терең психологиялық күйзелісін суреттейді. Мұндай тәсіл ішкі фокализацияның кең қолданылғанын аңғартады. Кейіпкердің жан күйзелісі, психологиялық күйі баяндау барысында ішкі фокализация арқылы беріледі. Бұл оқырманға кейіпкердің эмоциялық хал-ахуалын терең сезінуге мүмкіндік беретін тәсіл. М. Б. Храпченко: «Ішкі монолог адамдардың рухани жан дүниесін жаңғырту құралы» – деп кейіпкер мінезін сомдаудағы негізгі қызметін атап көрсетсе, ғалым Б. Майтанов: «Қаһарман санасындағы стихияны таныту арқылы өмірді түрлі аспектілерде кең бейнелеуге негіз болады», – деп кейіпкердің көркемдік сипатына тоқталып өтеді [9, 112-б.]; [10, 56-б.]. Әңгімедегі негізгі нарративтік тәсілдердің бірі – ішкі монолог. Автор кейіпкердің жан дүниесін сыртқы әрекеттен гөрі, оның ішкі ой ағысы арқылы көрсетеді. Ақ Баянның өмірі өткен шақтағы естеліктер, өкініш, тәубе, қорқыныш сияқты психологиялық күйзелістер арқылы беріледі.

Кейіпкердің санасындағы уақыт үздіксіз кері шегіністер арқылы көрінеді. Өткен шақтағы бір ғана оқиға оның бүкіл өмірін көлеңкеде қалдырады. Бұл – психологиялық прозаның басты белгілерінің бірі.

Ішкі монологтар арқылы кейіпкердің жан айқайы, өз-өзімен күресі, Құдайдан кешірім сұрауы беріледі. Мұнда сыртқы әрекет аз, негізгі драматизм ішкі әлемде өтеді. Әңгімеде басты кейіпкердің ішкі жан дүниесіндегі арпалысты жеткізуде ішкі монолог пен сана ағыны ерекше көркемдік қызмет атқарады. Бұл – кейіпкердің адам өлтіру мен кешірім арасындағы моральдық таңдауы арқылы көрінеді:

«Таң алдындағы намазын оқып жатып: «Алла, Ал...ла», – деп ауырта дауыс шығарды кемпір. Сәлден соң ерінін ғана жыбырлатып, сыбыр-сыбыр етті. Қолына ұстап, тәсбиғының тізілген көзін санады. Бұрынғыдай емес, бұл жолы ұзақ санады. Ернін жымқыра тістеліп, көзін жұмып алып теңселіп отыр. Жылап отыр. Маржандап аққан көз жасы иегінен төмен қарай дөнгелеп түсіп, алдындағы жайнамазға сіңіп жоқ болады. Кемпір көзін ашпайды, тізесіне қойған екі қолын да қозғамайды. Көзін ашпайды кемпір, қорқады. Көзін жұмғаны – күнәсін мойындағаны» [8, 45-6.].

Бұл үзіндіде автор кейіпкердің ішкі санасындағы қақтығысты жеткізеді. Ішкі дауыс шын мәнінде, кейіпкердің ар-ожданының диалогы. Бұл жерде рефлексия мен моральдық шешімсіздік негізгі нарративтік қозғаушы күшке айналып отыр. Жазушы күнә мен кешірім, кек пен мейірім, мораль мен құндылық категорияларын терең толғаныстар арқылы бейнелейді. Бұл тақырыптарды жеткізуде тек оқиға желісі емес, баяндау тәсілдері де үлкен рөл атқарады.

«Нарратив құрылымының негізгі компоненттері – сюжет пен хронотоп. Сюжет – оқиғалардың реттілігі мен логикалық байланысы. Хронотоп – шығармадағы уақыт пен кеңістік өлшемдерінің көркемдік бірлігі» [11]. Роза Мұқанованың «Күнә» әңгімесінде хронотоп шектеулі кеңістікте өтеді – көбінесе ауыл, үй сияқты символдық мәні бар кеңістіктер. Бұл шектеулі кеңістік кейіпкердің ішкі шектеулеріне параллель беріледі.

Роза Мұқанова – қазақ прозасында өзіндік үні бар, терең психологиялық иірімдерге бойлай білетін қаламгер. «Күнә» әңгімесі адам жанының қарама-қайшылығын, күнә мен тәубенің, рухани күйреу мен арылудың ара-жігін философиялық және психологиялық деңгейде суреттейді. «Баяндалған оқиғаны көзбен көріп, бастан кешкен куәгердің көзімен беру оқырманның оқиғаға сенуіне себепкер болары да сөзсіз. Үшінші жақтан, яғни авторлық баяндау мұнда басты рөл атқарса да мәтін сыршылдығымен, сенімділігімен, шынайылығымен оқырманға ой салады» – деп әдебиеттанушы ғалым Г.Пірәлі айтқандай әңгімеде авторлық баяндау, кейіпкердің ішкі монологтары мен символика арқылы оқырманды күнәнің салмағы мен адамның ішкі азабына терең үңілуге жетелейді [12]. Әңгіме бастан-аяқ үшінші жақтан, авторлық баяндау тәсілімен беріледі. Жазушы шеберлігімен, сенімділігімен оқырманға терең ой қалдырып, әңгіме соңы былай аяқталады:

«...– Жер дүние айналып кетті дөнгелеп. Содан бері елу жыл өтті, елу жыл бойы жайрандап бір сөйлемепті, күлмепті. Таң намазын жылаумен, зарлаумен қарсы алып күй кешіпті.

Тағы да төбе басында жападан жалғыз өз күнәсін өзі жуып отыр. Алақанын таң шапағына жайып, жылайды аңырап. Әжім кеулеген жұмсақ маңдайын қара жерге сүйгізіп теңселеді кемсендеп.

Түн – күнә, таң – ақталу еді бұл үшін. Ақталып отыр Арыла алмай күнәдан, ақталып отыр» [8, 55-б.].

Әңгімде он төртке жаңа толған Ақ Баянн байдың жалғыз ұлына ұзатылады. Бай ауылына келін болған Ақ Баянды бәйбіше жалғыз үйдің қатынын қазан-ошаққа майлыққа салмандар деп, сендерден тірлік артылмайды деген соң құс төсектің үстінде қайынсыңлісіне арнап, іс тігіп қана отырады. Нұғымардың қарындасы Гүлбаһрамды әкесі кедей жігітке 25 жылқы қалыңмалға беремін деп шарт қояды. Бере қояр ондай малы жоқ кедей жігіт қыздан айырылып қаламын деген қорқынышпен, қызды ауылға жиі-жиі келгіштеп жүреді, оны Ақ Баянда байқайды. Тоқал бір сұмдықты сезіп, Ақ Баянға қызға қарамадың, қарабет болдық, түнгі ұйқыңды азайт деп ескерту айтады. Түнделетіп тоқал, Баянды ертіп, Гүлбаһрамды ауылдан алысқа алып кетеді. Қыздың толғағы басталған еді. Туған жас нәрестені көзін құрт деп, сол жерде көміп кетеді. Осыдан бастап Ақ Баянның түн ұйқысы бұзылып, күндіз күлкіден қалады. Әңгімеде кейіпкердің ішкі монологы психологиялық күрделі көркемдік бейнелеу құралы арқылы баяндалады.

«– Әлһәмдү лилләһи, күнә деп, күнәһармын деп ойламадым. Азаптан құтқар, мазақтан құтқар біздерді дедім. Бар болғаны сол еді ғой, жаратқан. Ол кезде мен жас едім. Он беске келіп, оң-солымды білгеніммен бай туысы не айтса сол жөн шығар деп басымды шұлғи беретін жас едім. Тым жас едім: – кемпірдің иегі қимылдап, кемсендеп кетті, етегіне шалына қозғалып, еңбектей орнынан тұрды. Таң намазы кәрінің көз жасымен жуылып, үнемі осылай, шермен, мұңмен аяқталатын» [8, 47-б.].

Әңгіменің ең басты баяндаушысы ол гетеродиегетикалық нарратор, яғни оқиғаға қатыспайтын, сырттай бақылаушы. Дегенмен, автор кей сәттерде ішкі фокализацияны қолдана отырып, оқырманды кейіпкердің ішкі жан дүниесіне терең бойлатады.

Роза Мұқанованың «Күнә» әңгімесі – нарратологиялық құрылымы терең, психологиялық және философиялық мазмұнға толы шығарма. Автордың баяндау тәсілі, ішкі монологтар, символика, фокализация және уақыт құрылымы – әңгіменің көркемдік деңгейін арттыра түсті. Шығармадағы баяндау жүйесі мен кейіпкердің ішкі драмасы арқылы адам мен күнәнің, ар мен арылудың байланысы философиялық-психологиялық деңгейде ашылған.

Қорытынды

Мақаламызды қорытындылай келе, Роза Мұқанованың «Күнә» әңгімесі – қазіргі қазақ прозасындағы нарративтік-композициялық құрылымы күрделі, терең философиялық-психологиялық шығарма деген түйінге келдік. Себебі, талдау барысында анықталғандай, мәтіннің көркемдік қуаты тек тақырып өзектілігімен емес, сонымен қатар баяндау тәсілдерінің ерекшелігімен де тығыз байланысты. «Көркем прозадағы нарраторлық позиция – оқырманға

жеткізілетін ақиқаттың формасы. Бұл – әдеби шындық пен көркем қиялдың шекарасын анықтайтын тәсіл» [13, 215-б.].

Біріншіден, шығармада гетеродиегетикалық баяндаушының қызметі кейіпкердің ішкі әлеміне терең бойлап, ішкі фокализация мен сананың ағымы тәрізді баяндау формаларын шебер қолдану арқылы іске асырылған. Бұл тәсіл оқырманға кейіпкердің ар-ождан, күнә мен кешірім, сенім мен үміт арасындағы күресін жан-жақты сезінуге мүмкіндік береді.

Екіншіден, шығарманың уақыт пен кеңістік құрылымы нақты оқиғалық шеңбермен шектелмей, кейіпкердің жан дүниесіне тәуелді психологиялық хронотоп деңгейінде беріледі.

Үшіншіден, ішкі монолог, рефлексия, ретроспекция, полифония, символдық бейнелеу, имплицитті авторлық ұстаным сынды нарратологиялық элементтер мәтінге тереңдік пен көркемдік салмақ береді. Бұл көркем проза үлгісі ретінде постмодерндік баяндау формаларына да жақын келеді.

Осы талдау барысында «Күнә» әңгімесі қазақ әдебиетінде нарратология ғылымының терминдерімен толыққанды сипатталатын және ішкі адам болмысына бағытталған проза үлгісі ретінде бағаланады. Бұл – Роза Мұқанова шығармашылығының поэтикалық кеңістігін, адам табиғатын ашудағы жаңашыл жолын көрсететін маңызды көркем мәтін.

Нарратив – әңгіме жанрының ішкі құрылымын, көркемдік деңгейін айқындайтын басты құрал. Роза Мұқанова шығармаларында баяндау тәсілдерінің түрленуі, фокализацияның әрқилылығы, сюжеттік құрылым мен хронотоптың бірлігі жазушының шеберлігін айғақтайды. Нарративтік ерекшеліктер кейіпкер әлемін терең танып, оқырманды мәтінге эмоциялық тұрғыдан жақындата түседі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Қабдолов, З.** Сөз өнері [Мәтін]. – Алматы: Санат, 2007. – 360-б.
- 2 **Bal, M.** Narratology: Introduction to the Theory of Narrative [Text]. – Toronto : University of Toronto Press, 2017. – 228 p.
- 3 **Шмид, В.** Нарратология [Текст]. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
- 4 **Serdechnaya, V.** Narratology as a narrative philosophy [Text] // Context and reflection: philosophy about the world and man. Russian peer-reviewed journal. – № 1. – 2011. – 18-42 p.
- 5 **Қорғасбек, Ж.** «Мәңгілік бала бейнені іздеу» // «Түркістан» газеті, № 19. – 2014.
- 6 **Мұқанова, Р.** Көп томдық шығармалар жинағы [Мәтін]. Т. 2. – Алматы : Жазушы, 2004. – 328-б.

7 **Herman, D.** Cognitive Narratology [Text] // Handbook of Narratology 2nd edition / ed. Hühn P. et al. Berlin, NY : Walter de Gruyter, 2014. – 46-64 p. – [Electronic resource] – <https://dokumen.pub/handbook-of-narratology -2nd-edition-fully-revised-and-expanded-9783110316469-9783110316346.html>

8 **Мұқанова, Р.** Муза. Әңгімелер мен драмалық хикаяттар [Мәтін]. – Алматы : Жазушы, 2004. – 328-б.

9 **Храпченко, М.** Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы [Текст]. – М., 1972. – 242 с.

10 **Майганов, Б.** Сөз сыны. Зерттеулер, мақалалар [Текст]. – Алматы : Ғылым, 2002. – 344 б.

11 **Бахтин, М.** Эстетика словесного творчества [Текст]. – М. : Искусство, 2018. – 423 с.

12 **Пірәлі, Г.** Шәрбану шығармаларындағы нарратология мәселелері // Егемен Қазақстан. – 2021, 28 қаңтар. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://egemen.kz/article/262876-sharbanu-shygharmalaryndaghy-narratologiya-maseleleri>

13 **Genette, G.** Narrative Discourse: An Essay in Method [Text]. – Ithaca : Cornell University Press, 2020. – 142 p.

REFERENCES

1 **Qabdolov, Z.** Sóz óneri [The art of the word] [Text]. – Almaty : Sanat, 2007. – 360 p.

2 **Bal, M.** Narratology: Introduction to the Theory of Narrative [Text]. – Toronto : University of Toronto Press, 2017. – 228 p.

3 **Shmid, V.** Narratologia [Narratology] [Text]. – Moscow : slaván mádenetiniń tilderi, 2003. – 312 p.

4 **Serdechnaya, V.** Narratology as a narrative philosophy [Text] // Context and reflection: philosophy about the world and man. Russian peer-reviewed journal. – № 1, 2011. – 18-42 p.

5 **Qorgasbek, J.** Máńgilik bala beineni izdeý [Eternal Child video search] [Text] // «Türkistan» gazetі. – № 19. – 2014.

6 **Muqanova, R.** Kóp tomdyq shyǵarmalar jınaǵy [Collection of multi-volume works] [Text]. Vol. 2. – Almaty : Jazýshy, 2004. – 328 p.

7 **Herman, D.** Cognitive Narratology // Handbook of Narratology 2nd edition / ed. Hühn P. et al. Berlin, NY : Walter de Gruyter, 2014. – 46-64 p. [Electronic resource]. – <https://dokumen.pub/handbook-of-narratology -2nd-edition-fully-revised-and-expanded-9783110316469-9783110316346.html>

8 **Muqanova, R.** Mýza. Áńgimeler men dramalyq hıkaıattar [Muza. Stories and dramatic stories] [Text]. – Almaty : Jazýshy, 2004. – 328 p.

9 **Hrapchenko, M.** Jazýshynyń shyǵarmashylyq daralyǵy jáne ádebiettiń damýy [The creative personality of the writer and the development of literature] [Text]. – Moscow, 1972. – 242 p.

10 **Maitanov, B.** Sóz syny. Zertteýler, maqalalar [Word criticism. Research, articles] [Text]. – Almaty : Gylym, 2002. – 344 p.

11 **Bahtin, M.** Áyızsha shyǵarmashylyqtyń estetıkasy [Aesthetics of verbal creativity] [Text]. – Moscow : Óner, 2018. – 423 p.

12 **Piráli, G.** Shárbaný shyǵarmalaryndaǵy narratologıa máseleleri [Problems of narratology in the works of syrups] // Independent Kazakhstan. – 2021, January 28. [Electronic resource]. – Access mode: <https://egemen.kz/article/262876-sharbanu-shygharmalaryndaghy-narratologiya-maseleleri>

13 **Genette, G.** Narrative Discourse: An Essay in Method [Text]. – Ithaca : Cornell University Press, 2020. – 142 p.

31.01.26 ж. баспаға түсті.

01.07.26 ж. түзетулерімен түсті.

10.08.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Ж. А. Исабекова¹, *Э. С. Сейсенбиева², Ж. Ж. Аутова³, Б. С. Бегманова⁴*

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы;

^{2,4}Казахский национальный женский педагогический университет,
Республика Казахстан, г. Алматы;

³Alikhan Bokeikhan University,
Республика Казахстан, г. Семей.

Поступило в редакцию 31.01.26.

Поступило с исправлениями 01.07.26.

Принято в печать 10.08.26.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ПРИРОДА И НАРРАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАССКАЗА Р. МУКАНОВОЙ «ГРЕХ»

В статье всесторонне рассматриваются художественная природа и нарратологические особенности жанра рассказа в современной казахской литературе. Рассказ представляет собой компактную, но содержательно глубокую форму художественной прозы, посредством которой автор передаёт своё восприятие действительности через конкретные события и персонажи. Особое внимание в исследовании уделяется внутренней структуре рассказа, композиционному построению, видам повествования (от первого

и третьего лица, авторская речь), а также пространственно-временным координатам.

Анализируются такие нарративные приёмы, как внутренняя речь, воспоминания, психологический портрет, ремарка автора, которые способствуют раскрытию внутреннего мира героя. Современные казахские рассказы демонстрируют широкое применение фрагментарного повествования, ретроспектив, метанарратива, интертекстуальности, что указывает на эволюцию авторского стиля и развитие литературного сознания.

С точки зрения нарратологии, жанр рассказа позволяет исследовать отношения между рассказчиком и повествованием, способы изображения персонажа, организацию художественного пространства. Наряду с этим рассматриваются такие понятия, как фокализация, хронотоп, внутренняя и внешняя композиционная связь, а также интерактивные элементы взаимодействия с читателем.

В результате статьи художественное бытие жанра рассказа глубоко раскрывается в рассказе Р. Мукановой «Грех», нарратологическая структура которого изучается в преемственности с эволюционными изменениями в современном литературном процессе. Сделанные выводы могут быть полезны при обучении литературе в школах, особенно в части анализа структуры и смыслового содержания текста, а также для развития литературного мышления учащихся.

Статья адресована литературоведам, преподавателям казахского языка и литературы, методистам, а также всем, кто интересуется нарратологией и преподаванием художественного текста.

Ключевые слова: нарратология, психологическая проза, внутренний монолог, художественное время, символика, национальное мировоззрение.

J. A. Isabekova¹, *E. S. Seisenbieva², Zh. Aitova³, B. S. Begmanova⁴

¹Al-Farabi Kazakh National University,
Republic of Kazakhstan, Almaty;

^{2,4}Kazakh National Women's Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Almaty;

³Alikhan Bokeikhan University,
Republic of Kazakhstan, Semey.

Received 31.01.26.

Received in revised form 01.07.26.

Accepted for publication 10.08.26.

ARTISTIC NATURE AND NARRATIVE FEATURES OF R. MUKANOVA'S SHORT STORY "SIN"

This article provides a comprehensive analysis of the artistic nature and narratological features of the short story genre in contemporary Kazakh literature. As a concise yet thematically rich form of prose, the short story offers authors a focused medium to express their worldview and depict reality through specific events and characters. The study examines the internal structure of the short story, its compositional organization, various narrative types (first-person, third-person, and authorial narration), and the spatial-temporal dimensions within the text.

The research emphasizes narrative strategies such as internal monologue, memory, psychological portraiture, and authorial commentary, which contribute to revealing the inner world of the characters. Modern Kazakh short stories increasingly exhibit narrative innovations including fragmentation, retrospection, multi-focal narration, metanarrative techniques, and intertextuality, reflecting a shift in authorial style and the evolving nature of literary consciousness.

From a narratological perspective, the short story genre allows for an in-depth exploration of the relationship between narrator and narrative, methods of character representation, and the organization of narrative space. Key theoretical concepts such as focalization, chronotope, internal and external compositional links, and reader-text interaction are also considered in this study.

As a result of the study, the artistic essence of the short story genre is explored in depth in R. Mukanova's short story "Sin", whose narratological structure is examined in connection with the evolutionary changes of the modern literary process. These findings offer methodological value for teaching literature in schools, particularly in helping students analyze the structural and semantic layers of fictional texts and develop literary thinking.

This article is intended for literary scholars, teachers of Kazakh language and literature, curriculum developers, and researchers interested in narrative theory and the pedagogy of literary analysis.

Keywords: narratology, psychological prose, inner monologue, artistic time, symbolism, national worldview.

Теруге 10.08.2026 ж. жіберілді. Басуға 21.09.2026 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

5,64 МБ RAM

Шартты баспа табағы 44,4.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4593

Сдано в набор 10.08.2026 г. Подписано в печать 21.09.2026 г.

Электронное издание

5,64 МБ RAM

Усл. печ. л. 44,4.

Компьютерная верстка: З. С. Исакова

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4593

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz